

Samenvatting

Aanleiding en vraagstelling

Op tal van terreinen woeden discussies over solidariteit: op het terrein van de pensioenen, de AOW, het hoger onderwijs, de arbeidsmarkt, de woningmarkt en de zorg. Deze discussies richten zich op de grenzen waarbinnen solidariteit momenteel in het kader van de verzorgingsstaat is georganiseerd. Het debat staat in het teken van de noodzakelijke inkrimping van voorzieningen en leidt regelmatig tot gepolariseerde standpunten tussen oud en jong, arm en rijk, ziek en gezond, of tot technische aanpassingen van bepaalde regelingen om aanspraken te verkleinen en kosten te verminderen. De discussies zijn negatief van toon, vinden per deelterrein plaats en hebben een instrumenteel karakter. Dit maakt een samenhangend debat over solidariteit niet altijd even gemakkelijk.

Toch moet dat debat over solidariteit gevoerd worden. De manier waarop we gestalte geven aan solidariteit is immers aan verandering onderhevig: van een klassieke verzorgingsstaat groeit Nederland naar een sociale investeringsmaatschappij die het moet hebben van een kleiner beroep op overheidsvoorzieningen en een groter beroep op onderlinge zelfredzaamheid van mensen. De huidige economische en demografische ontwikkelingen versterken dat. Daarom kijkt de RMO in dit advies naar de wijze waarop solidariteit in de toekomst vorm krijgt, en in het bijzonder naar de verhoudingen tussen indirecte solidariteit (via de overheid) en directe solidariteit (via de samenleving) die dat vraagt. Dat doen we door twee onderdelen van solidariteit te verbinden, namelijk die van de houding en het gedrag van mensen en die van de organisatie van solidariteit.

Actuele en emotionele vragen, gestolde vormgeving

In de discussies over solidariteit zijn vier vraagstukken zichtbaar. Mensen zijn allereerst onzeker over de betaalbaarheid en de houdbaarheid van bestaande verworvenheden. Vanzelfsprekendheden staan onder druk en verlies lijkt soms dichterbij dan ooit. Ten tweede blijkt solidariteit voor velen verworden tot een financiële berekening van het eigen belang. ‘What’s in it for me?’ is een vraag die individuen zich stellen, maar waar ook verzekeringsmaatschappijen gretig op inspelen. Solidariteit is voor zowel

de ontvangende als aanbiedende partij veranderd in een rekensom. In de derde plaats vragen mensen zich af met wie ze onder welke voorwaarden solidair willen zijn. Er is meer kennis over risico's en over de plaats of groep waar die te verwachten zijn. Verschillen in opleidingsniveau, maar ook de voortschrijdende (medische) techniek en discussies over verwijtbaar gedrag maken het lastiger om solidariteit te organiseren vanuit een universeel gevoel van risicodeling. Tot slot is het de vraag op welke wijze solidariteit in de toekomst georganiseerd wordt. Er ontstaan nieuwe vormen van directe solidariteit, onder meer als gevolg van de mogelijkheden die globalisering en internet bieden. Tegelijkertijd is nog veel solidariteit verankerd in de verzorgingsstaat. De roep om een verschuiving naar de samenleving klinkt al enige tijd, maar de uitwerking blijkt niet eenvoudig.

De verschillende vragen die nu rond solidariteit aan de oppervlakte komen, hebben de afgelopen decennia een antwoord gekregen in de verzorgingsstaat. De overheid organiseerde solidariteit in talloze voorzieningen. Dat bracht welzijn, zekerheid en welvaart, maar leidde tevens tot een afkalving van solidariteit als waarde. De verzorgingsstaat produceerde anonimiteit en abstractie, en verzwakte private instituties waar solidariteit ook gerealiseerd kon worden: maatschappelijke instellingen, vakbonden, gemeenschappen en particuliere initiatieven. Door de aanzuigende werking werd de verzorgingsstaat bovendien een vehikel om kosten op de gemeenschap af te wentelen. Dat zal niet langer gaan. Demografische en economische ontwikkelingen maken het huidige niveau van indirecte solidariteit in de toekomst onbetaalbaar.

Meer dan een organisatievraag: solidariteit als dynamisch concept

De houding en het gedrag van mensen enerzijds en de gestolde organisatie van solidariteit anderzijds staan met elkaar op gespannen voet. Het is moeilijk te voorspellen hoe solidariteit in de toekomst eruitziet. Zeker is wel dat het tekortschiet om het debat hierover te voeren aan de hand van een eendimensionaal adagium als 'meer samenleving en minder overheid'. Dat doet onvoldoende recht aan datgene waar solidariteit om draait: een overdracht van tijd, geld en andere middelen gebaseerd op een gevoel van lotsverbondenheid.

De RMO construeert daarom in dit advies een beeld van solidariteit aan de hand van vier dimensies: identiteit, belangen, kennis én organisatie. De Raad laat zich hierbij inspireren door de wijze waarop klassieke denkers

het begrip solidariteit bekeken. Elk van de dimensies valt uiteen in twee lijnen. Met wie mensen solidair zijn (identiteit) is gebaseerd op opvattingen over diversiteit en gelijkheid. Wat mensen aan solidariteit hebben (belangen) hangt samen met afwegingen rond het eigen belang en het publieke belang. Hoeveel risico mensen delen (kennis) bepaalt de mate waarin mensen iets over 'de ander' weten. En hoe we solidariteit organiseren (organisatie) wordt gevat in een steeds weer veranderende verhouding tussen overheid en samenleving. De keuzes binnen deze dimensies zijn niet eenduidig, ze hebben altijd positieve én negatieve consequenties.

Conclusie en aanbevelingen

Solidariteit als fundament van de verzorgingsstaat is slachtoffer van haar eigen succes. De voorzieningen brengen zekerheid, maar solidariteit als waarde raakt uit beeld en voorzieningen zijn in de toekomst onbetaalbaar. Inmiddels is solidariteit niet langer een argument voor uitbreiding van statelijke voorzieningen, maar eerder voor inkrimping ervan. Nu er naar oplossingen wordt gezocht, schaven politici en beleidsmakers aan voorzieningen en stellen ze de organisatorische vraag: moet de overheid het doen of dragen we taken over aan de samenleving? Dit is een te beperkt debat, dat een werkelijke discussie over solidariteit van de toekomst in de weg staat.

Solidariteit kan in de toekomst het beste begrepen worden als een dynamisch concept dat door voortdurende en wisselende afwegingen tot stand komt. In vormen van directe solidariteit, waarbij mensen er met elkaar invulling aan geven, komen die afwegingen het best tot hun recht. Daar kan solidariteit worden gevoeld, ervaren en gedeeld.

De Raad doet de volgende aanbevelingen:

1. Erken de eigenheid van indirecte en directe solidariteit.

De balans tussen directe en indirecte solidariteit zal naar verwachting verder gaan verschuiven. Het aandeel indirecte solidariteit wordt kleiner, dat van directe solidariteit groter. De valkuil is echter om te denken dat de samenleving het op eenzelfde manier gaat organiseren als de overheid. Overheid en samenleving zullen solidariteit altijd verschillend definiëren en invullen. Waar de overheid uitgaat van gelijke toedeling bij gelijke gevallen, is er bij de samenleving immers sprake van een gunst voor een zelfgekozen doelgroep. Dit betekent zeker niet dat directe solidariteit een

'tweede keus' is of minderwaardig is ten opzichte van indirecte solidariteit. Het heeft wel een eigen dynamiek, met positieve én negatieve effecten.

2. *Herwaardeer de notie van welbegrepen eigen belang.*

Solidariteit vraagt om een hernieuwd besef van welbegrepen eigen belang. Dit maakt het mogelijk dat mensen zich inspannen voor de publieke zaak, juist omdat ze er een persoonlijk belang bij hebben. Stimuleren van welbegrepen eigen belang is niet hetzelfde als een morele oproep doen tot inzet voor de publieke zaak, maar vraagt om erkenning van de rol die (persoonlijke) belangen spelen in de samenleving. Welbegrepen eigen belang komt gemakkelijker tot stand binnen directe solidariteit; daar kunnen mensen de waarde van solidariteit op een tastbare wijze met elkaar delen en beleven.

3. *Ontwikkel solidaire ervaringen.*

Welbegrepen eigen belang is gebaat bij het ontwikkelen van solidaire ervaring. Alleen door concreet gezamenlijk problemen op te lossen zullen mensen belangen van anderen en van de samenleving als geheel leren kennen en de noodzaak voelen om daar rekening mee te houden. Het is niet gezegd dat dit een eenvoudige opgave is. Wanneer mensen solidariteit opnieuw zelf vormgeven, zullen zij ook de complexiteit ervan ervaren. Een positief bijproduct van de ontwikkeling van solidaire ervaring is mogelijk een herwaardering van indirecte vormen van solidariteit.

4. *Schenk aandacht aan nieuwe vormen van uitsluiting.*

Omdat directe solidariteit volgens andere normen tot stand komt dan indirecte solidariteit ontstaan er nieuwe vragen over uitsluiting en afhankelijkheid. Mensen zijn vrij om te bepalen met wie ze solidair zijn en met wie niet, waardoor anderen mogelijk tussen wal en schip vallen. Het is goed om de ogen open te houden voor mogelijke schaduwkanten van directe solidariteit en er zorg voor te dragen dat er zowel private als publieke vangnetten worden ontwikkeld.